

QADIMGI VA O'RTA ASRLARDA BUXORO

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
"Tarix mamlakatlar va yo'nalishlar bo'yicha"

*1-bosqich 13T-23 guruh talabasi **Usmonov Nurmuhammad.***

[nurmuhammadu06@gmail.com.](mailto:nurmuhammadu06@gmail.com)

Tel. +998903777796

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti

" Tarix mamlakatlar va yo'nalishlari bo'yicha " yo'nalishi

1-bosqich 13T-23 guruh talabasi

Do'stmurodov Bahodir

Email adress: zazu873@gmail.com

Tel: +99 895 2287981

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti

" Tarix mamlakatlar va yo'nalishlari bo'yicha " yo'nalishi

1-bosqich 13T-23 guruh talabasi

Yakubov Husniddin

Email adress: yakubovhusniddin02@gmail.com

Tel: +99 8907470905

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti

" Tarix mamlakatlar va yo'nalishlari bo'yicha " yo'nalishi

1-bosqich 13T-23 guruh talabasi

Rahimov Javlon

Email adress: javlonrahimov880@gmail.com

Tel: +99 8934503074

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti

" Tarix mamlakatlar va yo'nalishlari bo'yicha " yo'nalishi

1-bosqich 13T-23 guruh talabasi

G'oyibnazarov Mo'min

Email adress: goyibnazarovmumin@gmail.com

Tel: +99 8992543468

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buxoroning qadimgi va oʻrta asrlardagi tarixiy tarrafiyot bosqichlarini, oʻrta asr, yangi va hozirgi davrgacha yaratilgan ilmiy asarlar va manbalar asosida kichik bir ilmiy tadqiqot sifatida maʼlumotlar bayon etildi.

Kalit soʻzlar: Qadimgi Buxoro, tepalik, obʼekt, meʼmoriy obida, devor, Poykent, Varaxsha, arxeologik kuzatuv, Buxorodagi rus siyosiy agetligi.

Oʻrta Osiyodagi eng qadimiy shaharlardan biri hisoblangan Buxoroning tarixiy tarrafiyot davri koʻpgina ilmiy manbalarda oʻz aksini topgan. Shuningdek, oʻlkada amalga oshirilgan ilmiy-tarixiy tadqiqotlarda Rossiya olimlari sermahsul faoliyat olib bordi. Ular orasida mashhur sharqshunoslar ham koʻp boʻlib, Buxoroning oʻtmishi va bugunini oʻrganish borasida ilmiy tadqiqotlari eʼtiborga molik. Buxoroning “Oʻrta Osiyo madaniyati va Oʻrta Osiyo karvon savdosi toʻplangan” maskan sifatida jahonga mashhurligi Rossiya va boshqa mamlakatlarning sayyohlari, ijtimoiy – siyosiy arboblari, ishbilarmonlarning eʼtiborini koʻproq jalb qila bordi. Bu yerga kelgan sayyohlar, sharqshunoslar va boshqa shaxslarning Buxoro bilan bogʻliq ocheriklari fan uchun muhim ahamiyatga ega boʻldi. Buxoroning koʻp asrli va serqirra oʻtmishini oʻrganishda qimmatli manbalar xisoblangan sharq qoʻlyozmalarini yigʻish va saqlash ishlariga sharqshunoslar, tarixchilar, oʻlkashunoslar oʻzlarining bebaho hissalarini qoʻshdilar.

Adabiyotlar Tahlili va Metodologiyasi: Buxoro shahri qadim zamonlarda qanday nomlangani- noʻmalum. Milodiy V asrga oid xitoy manbalarida Buxoro shahri Nyumi tarzida tilga olinib oʻtilgan. Binobarin, shaharda shu nomdagi mulk hukumdorining qarorgohi ham boʻlgan.

Tan imperiyasining VII asrga oid solnomalarida Buxoro shahri An, Ansi, Buxo shaklarida qayd etib oʻtilgan Buxoro shahri Sharqning mashhur qadimiy shaharlaridan biridir. Arxeologik maʼlumotlarga koʻra, Buxoroga miloddan avvalgi VI asrda Afrosiyobning kuyovi Siyovush tomonidan asos solingan. Zarafshon daryosining quyi oqimida joylashgan Buxoro shahri va uning atrofidagi yerlar qadimda nihoyatda xushmanzara – hayvonot va oʻsimlik dunyosi betakror, koʻl va oqar suvlarga boy boʻlib, tarixchi Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asaridagi maʼlumotlar buni tasdiqlaydi. Shuningdek, shaharning yoshini aniqlash maqsadida butun Buxoro vohasi boʻylab, chunonchi yirik arxeologik yodgorliklar- Poykend, Qoʻrgʻoni Vardonze, Romitan, Varaxsha, Xoja Boʻston, Qoʻzimontepa, Oqsochtepa va boshqa shahar xarobalarida keng arxeologik qazishmalar olib borildi. Buxoro vohasining qadimgi va oʻrta asrlar davri tarixini oʻrganishda hududda olib borilgan arxeologik oʻrganish XIX

asr oxiri XX asr birinchi yarmida boshlanib, hozirgi kungacha davom etib kelmoqda. L.A.Zimin, V.A. Shishkin, Ya. G'ulomov, A.R.Muhammadjonov, A.Asqarov kabi olimlar tomonidan olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida yodgorliklarning voqea ijtimoiy- iqtisodiy, madaniy hayotida egallagan salmoqli o'rnini aniqlanib, to'plangan ma'lumotlar ilmiy jamoatchilik hukmiga havola etildi.

Buxoro vohasi tarixini o'rganishda ilmiy manba va asarlar ularning tahlilida quyidagicha manbaviy tadqiqotlarga bo'linadi:

1. Amirlik davridagi yaratilgan ilmiy manbalar.
2. Sovet davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar.
3. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda nashr etilgan tadqiqotlar.
4. Xorijda yaratilgan tadqiqotlar.

Buxoroning eng qadimgi davrlardagi tarixini yoritishda arxeologik kuzatish va tadqiqotlar, yozma manbalar birinchi o'rinda turadi. Arxeologik kuzatish va tadqiqotlar o'tkazish orqali Buxoroning eng qadimgi davrlardagi tarixini o'rganishda mashhur arxeolog olimlarimizning xizmatlari katta bo'ldi. 1969-1970-yillarda Buxoro shahrida Yahyo G'ulomov rahbarligida o'tkazilgan arxeologik kuzatuv ishlari shahar tarixiga oid ko'plab yangi-yangi ma'lumotlar bergan bo'lsa, uning iste'dodli shogirdi, Buxoro tarixining bilimdonlaridan biri, taniqli arxeolog, O'zbekiston FA ning akademigi Abdulahad Muhammadjonov rahbarligida XX asrning 70-yillarning ikkinchi yarmi va 80-yillarda olib borilgan arxeologik kuzatuv ishlari va tadqiqotlar Buxoro tarixiga oid ko'plab ma'lumotlar berdi va Buxoroning yoshi masalasiga ayrim aniqliklar kiritdi.

Shunday qilib, Buxoroda ilm-fanning turli sohalarida, ayniqsa shahar tarixi xususida olib borilgan izlanishlar qimmatli natijalar berdiki, ular jahon fani xazinasini boyitishga munosib hissa bo'lib qo'shildi. Buxoroning qadimgi tarixiy-arxeologik yodgorliklari XIX asr oxiri XX asr boshlarida rus ilmiy jamiyatlari va jamoatchiligi tomonidan o'rganila boshlandi. Bu kabi faoliyatni tashkil etish ishiga Rossiya Imperatori Arxeologiya Jamiyati, qolaversa, o'lkada tashkil etilgan Turkiston axreologiya havaskorlar to'garagi rahbarlik qildi. Jamiyat va to'garak a'zolari Buxorodagi tarixiy joylarga ekspeditsiyalar uyushtirib, 1913-1916-yillar davomida Buxoro amirligida amalga oshirilgan shunday ekspeditsiyalarning biriga L.A.Zimin boshchilik qiladi. L.A.Zimin Turkiston axreologiya havaskorlar to'garagining kotibi sifatida faoliyat olib borganligi bois, to'garak uni Buxoroda joylashgan tarixiy yodgorliklarni o'rganish ishiga jalb qildi. Buxorodagi rus siyosiy agentligi L.A.Ziminga ko'mak berishni so'rab amirlik hukumatiga murojaat qilgan. Rasmiy muassasalarning o'zaro ko'mak berish mazmunidagi xatlaridan tashqari, shaxsan L.A.Ziminning o'zi amirlik hududida arxeologik qazuv ishlarini amalga oshirish uchun Buxoro amirligi qushbegisiga murojaat qilgan. L.A.Ziminning Buxoro amirligi

hududida amalga oshirgan ilmiy izlanishlari Rossiya Imperatorining homiyligi ostida bo'lib, Rus komiteti mablag'lari asosida amalga oshirilgan. Zimin 1914-yilda Poykentga ikki marotaba tashrif buyuradi va dastlabki tashrifi 1914-yil 31 martdan 13 aprel sanalarida amalga oshiriladi. Mazkur tashrifni tashkil etish xususida N.Ostroumov 1914- yil 18 mart sanasida Buxorodagi rus siyosiy agenti nomiga xat bilan murojaat qilgan.

Ekspeditsiyaning faoliyati doirasida Ostroumov Buxoro amirligi qushbegisining ruxsati bilan Yakkatut stansiyasida Ziminga dastlabki qazuv ishlari uchun 10 nafar ishchi, ot va aravalar so'ragan. 1 aprel sanasidan esa yana 20 nafar ishchilar va ular ustida nazoratini amalga oshirish maqsadida o'n boshini ajratishni bildirgan. Poykent yodgorligi: L.A.Zimin o'zining 1914-yilgi dastlabki tashrifi yakunlanishi munosabati bilan 10 aprel sanasida Yakkatut stansiyasidan Buxorodagi rus siyosiy agentlik nomiga telegramma yo'llaydi va unda qazuv ishlari natijasida aniqlangan bino va buyumlarni iyun oyigacha bo'lgan muddatda xavfsizligini taminlashni so'rab murojaat qiladi. Shunday mazmundagi xatni 1914-yil 14 aprel sanasida N.Ostroumov Buxorodagi rus siyosiy agenti nomiga yo'llaydi. Unda L.A.Ziminning qadim Poykent hududida uch arshin chuqurlikda devorlari pishiq g'ishtdan qurilgan bino qoldiqlarini aniqlaganligini bildiradi. N.Ostroumov L.A.Ziminning Poykentda mart-apreldagi faoliyatining yakuniga binoan hududda mahalliy aholi qazuv ishlarini olib bormasligi va qazuv natijasida mavjud buyumlarni olib ketmasligini ta'kidlagan. Xatda bu holatlar xususida Poykent yaqinidagi Sho'rabod, Qizilrabot, Poykent, Janopar, Qulonch, Sayot, Salor va Do'rmon qishloqlari aholisiga alohida bildirishni ham ta'kidlaydi.

L.A.Ziminning Buxoro amirligidagi ilmiy izlanishlari doirasi nafaqat Poykent xarobalarini o'rganish bilan chegaralangan edi, balki, hududning boshqa shahar va bekliklarida ham uning tomonidan izlanishlar olib borilgan. L.A.Ziminning 1915-yildagi ekspeditsion faoliyati martmay oylari davomida amalga oshiradi. Keyingi arxeologik ob'ekt Varaxsha bo'lib, u yerda arxeologik tadqiqot ishlarini V.A.Shishkin amalga oshiradi. V.A.Shishkin ma'lumotlariga ko'ra, Varaxsha yodgorligi Buxorodan 40 km shimoli-g'arbda, Dashti Urganji ko'lining qadimgi Rajfandun vohasida joylashgan. Varaxsha maydoni 9 ga va balandi 10-20 metrli ulkan tepa shaklida saqlangan. V.A.Shishkin Varaxsha va uning atrofida 1937-1939-yillar va 1947-1954-yillarda keng ko'lamlil arxeologik tadqiqotlar olib boradi. Keyinchalik bu hududda A.Muhammadjonov 1975-1977-yillar, O.V.Obelchenko 1977-1979- yillar hamda G.V.Shishkinlar 1987-1990-yillarda qazishmalar olib borishadi. Arxeologik qazishmalarda, Varaxsha miloddan avvalgi II-asrda bir-biriga tutashgan bir nechta istehkomli qishloqlar tarzida qad ko'targan. V.A.Shishkin tomonidan Varaxsha xarobalarining shimoli-g'arbida qadimgi qo'rg'onlardan birining tashqi devori hamda yarim doira shakldagi burji (ichki sahni 4,5x5 m) kavlab o'rganilgan. Devor (qalinligi 1,8-1,9 m) xom g'ishtdan (hajmi 37x41x10 sm) qurilgan. Devor va burjlarida

paykonsimon nishon tuynuklari (ichki tomoni 38-40 sm, tashqarisi 75-80 sm, kengligi 20-22 sm) ochilgan. Miloddan avval II-I-asrlarda va milodiy I-II-asrlarda Varaxsha va uning atrofida madaniy hayot gullagan. III-IV-asrlarda Varaxsha tanazzulga uchragan. V-asrda Varaxsha yana tiklanib, Buxoroning qadimgi hukmdorlari- buxorxudotlarning qarorgohiga aylangan. Shu davrda Varaxsha mustahkam devor bilan o'ralgan, uning janubi qismida ark qurilgan. VIII-Xasrlarda, ayniqsa, obod bo'lgan.

Varaxsha va uning atroflari 12 kanal bilan sug'orilib, Rajfandun vohasidagi eng yirik va markaziy qal'alardan biriga aylangan. Buxoro va Xorazm oraliq'idagi karvon yo'li Istaxriy va Ibn Havqal ma'lumotlari ko'ra, Varaxsha orqali o'tgan. Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiy ma'lumotiga ko'ra, har o'n besh kunda Varaxshada bir kunlik, yil oxirida 20 kunlik bozor sayli (navro'zi kasho varzon, ya'ni dehqonlar yangi yili) o'tkazilgan¹. Buxorxudotlar qarorgohi qilinishi bilan Varaxsha yirik shaharga aylangan. XI-XII-asrlarda uning hududi eniga 6 km dan ziyod bo'lgan. XII-asrda Varaxsha vohasidagi hayot noma'lum sabablarga ko'ra to'tab qolgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Buxoroning eng qadimgi davr tarixi, XIX asr oxiridan hozirga qadar davom etib kelinayotgan vohadagi arxeologik kuzatish va tadqiqotlar, shuningdek, tarixiy taraqqiyot davomida o'lka tarixini yoritishda ko'maklovchi yozma manbalar birinchi o'rinda turadi. O'lka tarixini yoritishda 1894 -1917 yillar davomida faoliyat olib brogan Turkiston arxeologik havaskorlar togaragi hamda keyingi davr arxeolog va etnolog olimlarning ilmiy va amaliy faoliyati beqiyosdir. 1969-1970-yillarda Buxoro shahrida Yahyo G'ulomov rahbarligida o'tkazilgan arxeologik kuzatuv ishlari shahar tarixiga oid ko'plab yangi-yangi ma'lumotlar bergan bo'lsa, uning iste'dodli shogirdi, Buxoro tarixining bilimdonlaridan biri, taniqli arxeolog, O'zbekiston FA ning akademigi Abdulahad Muhammadjonov rahbarligida XX asrning 70-yillarning ikkinchi yarmi va 80-yillarda olib borilgan arxeologik kuzatuv ishlari va tadqiqotlar Buxoro tarixiga oid ko'plab ma'lumotlar berdi va Buxoroning yoshi masalasiga ayrim aniqliklar kiritildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Abduraxmoni Tali, Istoriya Abulfeyzxana, T,1959.
2. Axmad Danish, Istoriya Mangitskoy dinastii, Buxoro shahri. Dushanbe,1967.
3. Fazlillax ibn Ruz bixan Isfaxani, Mehmonnomayi Buxoro.M. 1976.
4. Hofiz Tanish Buxoriy, Abdullanoma [1-2 j.lar.] T.,1999-2000.
5. Istoriya at- Tabari, T.,1987.
6. Narshaxiy, "Buxoro tarixi". T.,1966.
7. Mir Muhammad Amin Buhariy, Ubaydullanoma, T.,1957.